

Oponentský posudek na diplomovou práci Elišky Zaepernickové *Krajní formulace ve výzkumném interview*

Tématem předložené diplomové práce je lingvisticky i sociálně pozoruhodný fenomén krajních formulací (*extreme case formulations*). Fenomén krajních formulací je pozoruhodný zejména tím, že se v něm střetává krajnost (vlastně extremismus) s obvyklostí, každodenností, normalností. Dosavadní studie pojednávající o krajních formulacích, jež jsou v diplomové práci náležitě představeny, se shodují v tom, že krajní formulace se v rozhovorech v zásadě užívají proto, aby jimi mluvčí z různých důvodů poukázali na „normalnost“, obvyklost svého jednání či jednání někoho jiného, popisované skutečnosti atd. Význam krajních formulací a jejich uplatnění v rozhovorech spolu s jejich jistou paradoxností by snad bylo možno zachytit ve sloganu, který je sám krajní formulací: „všichni krajností (extrémností) usilujeme o normalitu“.

Zásadní otázkou pro společenské vědy pak je to, jak odlišit extremismus tzv. obyčejných, normálních členů popisované společnosti od extremismu těch členů společnosti, kteří jsou za extremisty označováni. Snad rozdíl spočívá v tom, že skuteční extremisté berou krajní formulace jako přesný popis či charakteristiku skutečnosti. Píši zde o tom takto poněkud obšírněji, protože autorka zkoumala krajní formulace ve výzkumných interview, přičemž jedním z jejích motivačních zájmů bylo zjistit, jak jsou v těchto rozhovorech krajní formulace pojímány, a to jak respondenty, tak i výzkumníky, resp. tazateli (k tomuto rozlišení se níže ještě vrátím). Výběr právě těchto dat tedy slibuje, že poznatky zjištěné autorkou by mohly být dále využity nejen v jazykovědě, ale obecně v sociálních vědách. V následujícím posuzování diplomové práce budu postupovat od vyzdvižení jejích pozitivních stránek přes skutečnosti problematické až po záležitosti zcela negativní.

Oceňuji to, že se autorka ve své analýze pokusila využít poznatky z mnoha vědních odvětví. Ze všech těchto podnětů jsou podle mě nejnosnější a pro budoucí výzkum využitelné zejména dva. Prvním je to, že mluvčí zvukově odlišují krajní formulace od „sémanticky extrémních výrazů“ (v terminologii autorky). Pokud by se toto skutečně potvrdilo nějakým důkladným výzkumem, dostali by sociální vědci do rukou poměrně solidní a zároveň jednoduchý prostředek, pomocí něhož by krajní formulace dokázali identifikovat a následně zhodnotit ve svých analýzách. Za velmi užitečný vedlejší efekt bych považoval i to, že by humanitní a zejména sociální badatelé většinou a systematicky pracovali se zvukovými nahrávkami výzkumných rozhovorů a nikoli jen s jejich přepisy. K tomu by ovšem bylo potřeba udělat zmíněný důkladný výzkum a seznámit je s ním. V diplomové práci je prakticky jen naznačena cesta takového výzkumu, což je ovšem důsledkem toho, že zvukový obraz krajních formulací v ní byl jen jedním z dílčích aspektů, jemuž se zde autorka při popisu a analýze krajních formulací věnovala.

Druhým nadějným nástrojem zkoumání krajních formulací, jež autorka inovativně představuje, je možnost identifikovat krajní formulace po vzoru statistiky podle toho, zda mluvčí zobecňuje se znalostí základního souboru, resp. souboru dostatečně velkého, tj. reprezentativního, či nikoli. Opět, teprve důkladný a systematický výzkum by ukázal, zda se jedná jen o slepou uličku, či o cestu hodnou následování (na okraj poznamenávám, že i humanitní badatelé by obecně neměli zapomínat na smysluplnost nacházení slepých uliček).

Inspirativní mohou být i připomenuté poznatky psychologické (tj. „all-or-nothing-thinking“ koncept) a rétorické. Ke srovnání krajních formulací s argumenty ad populum poznamenávám, že je dobré, že autorka neopomněla možnost, že krajní formulace mohou být rétorickým prostředkem a upozorňuje právě na argumenty ad populum, které stejně jako krajní formulace jsou podle údajů obsažených v diplomové práci užívány častěji v politických debatách a politických projevech než v neformálních či neveřejných rozhovorech. Rozdíl mezi krajními formulacemi a argumenty ad populum ovšem spočívá v tom, že zatímco první pracují s totalitou, úplností, druhé s většinovostí a pravděpodobností, lapidárně řečeno, tam, kde krajní formulace říkají „všichni“, je v argumentech ad populum řečeno „většina“.

Oceňuji i autorčinu snahu důkladně nastudovat relevantní literaturu a kriticky ji zhodnotit. Jedním z proklamovaných cílů diplomové práce přitom bylo poskytnout ucelenou definici krajních

formulací, jež by v sobě zahrnovala i definice z již publikovaných prací a případně je zpřesňovala. Je mi vlastně sympatické, že autorka na konec k takové definici nedospěla, poukazujíc na bytostnou indexikalitu (jejími slovy spíše kontextuální podmíněnost) krajních formulací. Oceňuji také schopnost autorky náležitě pracovat s daty; mám zejména na mysli podobu přepisů v práci prezentovaných úryvků rozhovorů a jejich analýzu.

V úvodu posudku jsem se zmínil, jak je příhodné, že autorka analyzovala právě polostrukturovaná interview a výzkumné rozhovory, neboť jsem přesvědčen o tom, že sociální badatelé by při jejich analyzování měli umět dokázat rozlišit extremismus, jenž slouží normálnosti, tj. krajní formulace, od extremismu, jenž je pojímán jako skutečný stav věcí. A zejména by měli umět poznat a popsat mechanismy, s nimiž jsou krajní formulace užívány a jaká je motivace pro jejich užití. Autorka dospěla k poznatku (s. 58), že „výzkumníci se v interview na krajní formulace neorientují“, že neinicují jejich opravy, přičemž není vždy možné zdůvodnit, proč tomu tak je, ale že je možné, že je prostě nepovažují za důležité. To je poměrně pozoruhodné zjištění. Vraťme se však k rozdílu mezi výzkumníkem a tazatelem. Tazatelé ve výzkumných rozhovorech, jež autorka analyzovala, byli studenti lingvistických či sociologických oborů (v případě přepisů rozhovorů pořízených primárně pro Institut sociologických studií). Z diplomové práce přitom není zřejmé, jak byli instruováni tyto rozhovory vést, pokud vůbec, ani to, zda se následně nějakým způsobem podíleli na jejich zpracování a analýze. Dále nevíme ani to, jaký byl jejich vztah k respondentům, takže nemůžeme vyloučit, zda nezpovídali svého blízkého příbuzného nebo známého nebo třeba i svou bývalou paní učitelku ze základní školy (příklad výzkumného rozhovoru, v němž se tazatel, studující v době rozhovoru vysokou školu a pomáhající se sběrem dat, dotazoval na životní příběh své bývalé učitelky ze základní školy, jsem měl osobně v ruce, nejedná se tedy jen o jakési možnosti, jež jsou procesuálně vyloučené). Důležité by také bylo zjistit, jak s krajními formulacemi opravdu nakládají badatelé, kteří přepisy těchto rozhovorů analyzují, aniž nutně znají respondenty, případně ani tazatele. A nyní se dostávám k problematickým záležitostem diplomové práce, přičemž právě tyto problematické jevy by měly být (hlavním) předmětem diskuze při obhajobě diplomové práce. Chci zde zejména poukázat na dvě skutečnosti navzájem těsně propojené, jelikož se obě týkají *přesnosti* krajních formulací; konkrétně se jedná 1. o užívání některých terminologických pojmů a 2. o analýzu (ne)přesnosti krajních formulací v rozhovorech.

První se týká toho, jak autorka ve své diplomové práci pracuje s pojmy a) *softener*, jež nejčastěji překládá jako *usměrňovač*, *zjemňovač*, ale také jako *umírňující modifikátor* a *změkčovač*; b) *intenzifikátor* a c) *hedge(s)*.

Je jistě chvályhodné, že se autorka pokusila pojem *softener* převést do češtiny, jenže měla by v práci také vysvětlit, proč používá právě výraz *usměrňovač*. Slovo *softener* v původním významu, jak je uveden např. v oxfordském slovníku pro nerodilé mluvčí (Oxford Advanced Learner's Dictionary), opravdu znamená *změkčovač* či spíše *změkčovadlo*, jedná se totiž o prostředek, jímž se změkčuje tvrdá voda či o prostředek, který se přidává při praní prádla, aby prádlo bylo měkčí. A zřejmě metaforu změkčování měl na mysli Derek Edwards, když pojem *softener* zavedl. Tato metafora vychází z každodenních promluv a odpovídá obvyklému pojmání některých slovních výrazů jako příliš *tvrdých*, přičemž většinou je lze *změkčit*. Autorčin návrh *usměrňovač* je tedy velmi interpretativní a zřejmě vychází z pojetí krajních formulací jako krajních bodů nějaké škály. Pojem *usměrňovač* pak má asi znamenat, že daná slova či slovní výrazy, jež jsou jím označeny, usměrňují původní krajní formulace směrem k středovému bodu pomyslné škály. V tomto smyslu je *usměrňovač* asi přesnější než původní *změkčovadlo* či *změkčovač*, protože metafora tvrdosti a měkkosti nevystihuje zcela to, oč v krajních formulacích jde, a to především proto, že není zcela zřejmé, která z tvrdostí je opravdu krajní, a pak také proto, že krajní bod škály charakterizovaný jako minimální, bod, kde se nachází *nic*, by se asi měl spíše ztvrzovat než změkčovat (je otázkou, zda lze změkčit *nic*; *nic* lze něčím naplnit, ale nejsem si jist, zda ho lze změkčit). Jenže autorka měla v prvé řadě svůj návrh českého termínu *usměrňovač* odůvodnit a následně se ho držet. Na straně 11 navrhuje za původní *softener* právě *usměrňovač*, ale zároveň také *zjemňovač*, na straně 45 se pak čtenář bez upozornění setká s pojmem *změkčovač*, a to i v hlavičce příkladu 13. Dále chci podotknout, že pojem *usměrňovač* je vzhledem ke krajním formulacím pojímaným jako krajní body

na škále sice přesnější než původní *změkčovač*, ale určitě není bez problémů. Za prvé pro své konotativní významy (není z něj úplně zřejmé, co kdo usměrňuje), za druhé vzhledem k dalšímu pojmu, jímž je *intenzifikátor*. *Intenzifikátory* lze krajní formulace ještě umocňovat, resp. lze jimi rozšiřovat škálu o další krajní body. Je pozoruhodné, že krajní body ve skutečnosti krajními body nejsou (dobře to ovšem známe i z každodenního života, kdy se např. *super* mění v *hyper* atd.). Krajní body škály jsou v tomto smyslu krajními body jen dočasně, protože potenciálně existují ještě krajnější krajní body. To pak ale znamená, že *intenzifikátor* je také *usměrňovačem*; krajní body škály jím tentokrát nejsou usměrňovány do středu, ale za své původní hranice.

Konečně třetím problematickým pojmem je *hedge*, a to zejména proto, že z diplomové práce není jasné, co slova takto označená vlastně dělají s krajními formulacemi: zpřesňují je, nebo naopak? Na straně 42 je citován David Crystal, podle nějž se v případě *hedges* jedná o skupinu slov, která vyjadřují určité známky nepřesnosti a hodnocení. Ale už o pár řádek níže se píše, že se jedná o „slova, která blíže zpřesňují míru dané krajní formulace.“ Znamená to snad, že se jedná o slova, která obvykle vyjadřují nepřesnost a (jen) v případě, že jsou spojena s krajními formulacemi, je zpřesňují (tedy činí opak toho, co obvykle v rozhovorech dělají)? Jde o paradoxnost krajních formulací na začátku naznačená v tom, že se jedná o extrémnost ve službě většinové normálnosti, až tak daleko?

Uvítal bych proto, aby autorka diplomové práce při její obhajobě vysvětlila, jaký je vztah mezi těmito třemi pojmy, jak jim rozumí a jak je pojímá, a dále, v čem se tyto pojmy od sebe liší; zejména mě zajímá a) vztah mezi *hedges* na jedné straně a *změkčovači* a *intenzifikátory* na druhé; b) vztah mezi *hedges* a *usměrňovači* (připomínám zde, že na straně 46 stojí toto: „je uvozena usměrňovačem (tj. *hedgem*)“). Nejedná se při tom o slovíčkaření, jelikož tyto pojmy jsou zásadní pro to, jak rozumět krajním formulacím, jak je pojímat a v neposlední řadě, jak je analyzovat. Jak je důležité vyjasnit tyto pojmy, a to zejména v souvislosti s tím, zda krajní formulace jsou přesné, či naopak nepřesné, je patrné z analýzy úryvku 15 na straně 48. Zde je konstatováno, že respondentka nejprve iniciuje opravu krajní formulace *všichni* a následně ji opravuje na „nepřesnou formulaci *hodně čechů*“; ob větu dále autorka píše že, „[s]nahu o co nejpřesnější vyjadřování můžeme vidět nejen na jejím užívání krajních formulací (...).“, pak však následují tyto věty: „Kromě dvojí opravy krajní formulace *všichni* je v tomto příkladu zajímavé i užití krajní formulace *všude* (...). Toto kontrastuje s opravami ostatních dvou krajních formulací, protože není v promluvě nijak zpřesňováno.“ Tak opravdu nevím: jsou krajní formulace pomocí *usměrňovačů* (což asi mohou být *změkčovače* i *intenzifikátory*) či *hedges* (což jsou ale vlastně asi taky *usměrňovače*) zpřesňovány, nebo naopak? Mohla by tedy autorka při obhajobě své diplomové práce vyjasnit, jak je to s (ne)přesností krajních formulací a s funkcí, kterou v tomto směru plní modifikátory krajních formulací, ať už je budeme nazývat jakkoli?

Svou největší výhradu směřuji k formálnímu aspektu diplomové práce, konkrétně k zacházení s citovanými zdroji a k tomu, jak jsou uvedeny. V seznamu literatury je mnoho položek bez bibliografických údajů, nejčastěji chybí označení místa nakladatele a často i samotný nakladatel. Některé položky citované v textu v seznamu literatury chybí zcela, konkrétně Daneš (2005), Sanborn (1955), Preminger (1974), Brener (1981); poslední dva texty jsou citovány z jiných zdrojů, jak autorka sama náležitě uvádí, přesto by měla v seznamu uvést i tyto původní texty. Některé položky mají chybně uvedený letopočet, a to buď v celé práci (text Labova a Waletzského vyšel již v roce 1967, nikoli 1997, Griceův text pak v roce 1975, nikoli 1970, Sacksovy Lectures on Conversation vyšly již v roce 1992, vydání z roku 1995 je „levná“, paperbacková a jednosvazková varianta vydání prvního), nebo jen v seznamu literatury (u Lakoffovy a Johnsonovy publikace jsou v textu náležitě uvedeny roky 1980 a 2003, v seznamu literatury pak chybně rok 2008). Dále je na straně 20 u Nového encyklopedického slovníku češtiny uvedeno, že je *online*, v seznamu literatury je však náležitý odkaz na knižní podobu.

Jedná se o zřejmou nedbalost, která by v běžném akademickém provozu byla odstraněna péčí posuzovatelů a editorů. Autoři píšící odborné texty by se ovšem měli co nejrychleji naučit naprosto samozřejmě a náležitě citovat a také náležitě uvádět úplné bibliografické údaje citovaných prací. Nejde jen o to ulehčit práci editorům, ale i o to, že podobná nedbalost může vést i k nepřesnému

zacházení se zdroji a chybnému připisování autorství. Tomu se v jednom případě neubrání ani autorka diplomové práce: na straně 24 totiž konstatuje, že „vychází z transkripce, kterou navrhuje (...) Szczepek-Reed (2006).“ Autorka diplomové práce si sice velmi dobře osvojila tento transkripční seznam, ale zároveň pozapomněla, že autorkou tohoto systému není Szczepek Reed, která jej sama v citované práci přejímá. Jedná se totiž o systém GAT (*Gesprächsanalytisches Transkriptionssystem*), jež vytvořil kolektiv starších kolegů Beatrice Szczepek Reed, a to pod vedením Margaret Seltingové, přičemž v tomto kolektivu autorů nechybí ani Elizabeth Couper-Kuhlenová, jejíž byla Beatrice Szczepek studentkou na univerzitě v Kostnici (protože po svatbě přijala jméno svého manžela, aniž by se vzdala svého rodného příjmení, měla by být v seznamu literatury uvedena jako Szczepek Reed, B., nikoli jako Reed, B. S.). Autorka diplomové práce tak bezděčně přisuzuje autorství systému GAT někomu, kdo se na jeho vypracování nepodílel a kdo toto ani nepopírá, neboť náležitě cituje původní zdroje.

Přes tyto nedostatky, zejména formálního rázu, považuji posuzovanou práci za originální a velmi dobrou pro obhajobu.

V Praze 9. 9. 2016

Martin Havlík